

Kultasirkun *Emberiza aureola* esiintymisestä Pohjois-Karjalassa

LAURI KARTTUNEN, AARRE LAAKSONEN (†) & ESKO LAPPI

Siperialaiseen lintufaunaan kuuluva kultasirkku tavattiin nyky-Suomen alueella ensin Pohjois-Pohjanmaalla 1920 (MERIKALLIO 1958). 1950-luvulta lähtien lajista on saatu yhä runsaammin tietoja Perämeren rannikon koko pituudelta, lähinnä Oulun eteläpuolisilta ranta-alueilta (HILDÉN & LINKOLA 1962). Vuosisadan vaihteen tienoilla lajia tavattiin luovutetulla alueella Karjalassa, mutta ensimmäiset löydöt Pohjois-Karjalan läänin nykyiseltä alueelta ovat vasta 1930-luvulta Lieksasta ja vuodelta 1941 Liperistä (MERIKALLIO 1958). Tämä kaksijakoisuus levinneisyyskuvasa on varsinkin parimäärään nähden edelleenkin olemassa, vaikka välissä olevaltakin alueelta on ilmoitettu löytöjä varsinkin 1960-luvulla. Riistaveden lisäksi (ANTIKAINEN 1965a) kultasirkku näyttää kotiutuneen Kajaanin tienoille vakinaiseksi lajiksi (HILDÉN & LINKOLA 1962, HELO 1967), ja hajahavainnot ja kirjallisuudessa on muiltakin paikkakunnilta. Pohjois-Karjalan eteläpuolelta Kaakkois-Suomesta mainittakoon lajin löytyminen Parikkalan Siikalahdelta 1966—67 (TIUSSA 1967). Yleiskatsaus lajista on julkaistu ANTIKAISEN (1965b) kirjoituksessa, mutta ilman Pohjois-Karjalan tietoja.

Pohjois-Karjalasta tähän mennessä kultasirkusta julkaistu aineisto on erittäin vähäinen eikä anna läheskään oikeata kuvaa lajin levinneisyydestä ja runsaudesta maakunnassa. Olemme 1950-luvun lopulta lähtien järjestelmällisin etsinnöin koettaneet kartoittaa kultasirkun esiintymistä Pohjois-Karjalassa. Pääosan havainnoista on tehnyt edesmennyt Laaksonen maakunnan kaikkiin osiin suuntautuneilla retkillä. Lieksa—Pielisjärven havainnot ovat Lapin tekemiä. Useimmat Liperin havainnot ovat Karttusen ja osa yhteisesti Karttusen ja Laaksosen.

Lisäksi Olavi Eskelinen Kiihtelysvaaralta, Värtsilästä, Joensuusta ja Kontiolahdelta, Jouko Tiussa, Matti Kapanen, Paavo Liimatta, Jussi Hyttinen ja Visa Rauste Joensuusta, Liperistä, Kiteeltä, Tohmajärveltä ja Värtsilästä sekä Antti Hämäläinen Pielisjärveltä ovat antaneet tietoja lajista.

Löydöt ennen vuotta 1960

KIVIRIKKO (1948) mainitsee lajin pesineen Lieksassa 1938, ja hänen lintukoelmissaan on Lieksasta 12.7.1938 ammuttu yksilö. V. Toivasella, jonka Kivirikko mainitsee, ei ole muistiinpanoja tallella, mutta hän muistelee tavanneensa kultasirkun jo muutamia vuosia aikaisemminkin. Löytöpaikkoja hänellä on kolme, nimittäin Mohellinpuron ja Vehkalammin pensaikkoalueet Lieksan kauppalassa ja Sittalammin ympäristö Pielisjärven kunnassa kauppalan välittömässä läheisyydessä. LAPPI (1960) löysi kultasirkun Vehkalammin pensastoalueelta uudelleen 1958 ja pesiminen samana vuonna oli todennäköistä. Seuraavana vuonna löytyi 15.7. myös pesä, jossa oli 5 suurta poikasta. Mohellinpuron pensaikkoalueella, joka sijaitsee Vehkalammista n. 1 km kaakkoon, ei kultasirkku nyttemmin ole tavattu.

Liperistä, Pyhäselkä-järven luoteiskolkassa sijaitsevasta Mattisenlahden ns. Alamyllyn luhdasta on tietävästi pitkäaikaisempi sarja kultasirkkuhavainnot kuin mistään muualta Suomesta. Tämän rehevän puronsuuluhdan laajuus on n. 600×800 m, ja sille ovat tyypillisiä lukuisat erilliset pensaikosaarekkeet, joissa kasvaa myös koivua. Karttunen tapasi täällä laulavan koiraan 20.6.—7.7. 1941, samoin yhden koiraan kesä—hei-

TAULUKKO 1. Kultasirkkukoiraiden lukumäärä eri löytöpaikoilla Pohjois-Karjalassa vuosina 1960—66. (The number of singing males of the Yellow-breasted Bunting recorded in different localities in Northern Karelia during the years 1960—1966.)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Valtimo, Välijoki	—	—	1	—	—	—	—
Liekksa, Vehkalampi	1	—	—	2	1	1	1
„ Kevätlahti	—	—	—	—	1	—	1
Pielisjärvi, Sittalampi	—	2	1	1	—	—	1
„ Sokojoki	—	—	—	1	—	1	1
„ Timitra	—	—	—	—	—	—	3
„ Kinahmo	—	1	—	—	—	—	—
„ Viekijärvi	—	—	—	—	—	—	1
Polvijärvi, Martonvaara	—	—	—	—	—	—	2
Kontiolahti, Kirkonkylä	—	1	—	—	—	—	—
Liperi, Mattisenlahti	2	2	4	11	10	11	12
„ Kokonlampi	1	1	2	3	5	10	8
„ Vaivionlampi	—	2	—	—	—	—	—
„ Tutjunlampi	—	—	1	—	—	2	—
Joensuu, Linnunlahti	—	2	—	1	1	2	—
„ Penttilä	—	—	—	—	4	8	13
„ Höytiäisen kanava	—	—	—	—	1	3	1
Iломantsi, Kirkonkylä	—	—	—	—	—	1	2
Kiihtelysvaara, Huhtilampi	2	—	—	—	—	—	—
Rääkkylä, Piimäjärvi	—	—	—	—	—	—	1
„ Roikonpohja	—	—	—	—	—	—	1
Tohmajärvi, Kemie	—	—	—	—	—	1	—
„ Kirkkoniemi	—	—	—	—	—	1	—
Värtsilä, Sääperinjärvi	—	—	—	—	1	5	7
Kitee, Taipale	—	—	—	1	—	4	3
„ Kuronniemi	—	—	—	—	—	1	—
Yhteensä <i>Total</i>	6	11	9	20	24	51	58

näkuussa vv. 1942—43. V. 1944 nähtiin kiivaasti varoitteleva pari 16.7. (PYNNÖNEN 1943, KARTTUNEN & LAAKSONEN 1947). Kesinä 1945, 1947 ja 1951 todettiin niinkään 1 laulava koiras. On mahdollista, että laji on asustanut paikalla myös välivuosina, mutta jäänyt huomaamatta, kun alueella käytiin vain päivällä. Vv. 1952—59 tavattiin kunakin vuonna 2—3 laulavaa koirasta tai paria. Liperin Härkinlammella Laaksosen ja E. Vartiainen tapasivat laulavan koiraan 26.6.1957. FRITZÉNillä ja TENOVUOLLA (1957) on kultasirkkuhavaintoja Liperistä kesiltä 1952—53.

Esiintyminen 1960-luvulla

Laaksosen intensiivisen ornitologisen harrastuksen ansiosta Pohjois-Karjalan kultasirkkuista on tarkin aineisto vuosilta 1960—66. Taulukosta 1 ilmenee näinä vuosina tavattujen laulavien koiraiden tai parien lukumäärät koko maakunnassa. Myöhemmiltä vuosilta ei ole vertailukelpoisia lukuja saatavissa, koska Laaksosen kuoltua osa löytöpaikoista on jäänyt vuosittain tarkastamatta. Löytöpaikoja on yhteensä 26 ja ne jakautuvat 13 kunnan alueelle. Parhaimpia nykyisiä kultasirkkuseutuja ovat Värtsilän—Ki-

teen tienoot maakunnan eteläosassa, Joensuun—Liperin alue sen keskiosassa ja Lieksan ympäristö pohjoisempana. Kultasirkku voidaan pitää näiden lukumäärien valossa maakuntaan täysin kotiutuneena, mitä myös monet varsinkin viime vuosina tehdyt pesälöydöt vahvistavat.

Taulukosta näkyy selvästi kannan voimistuminen erikoisesti kesällä 1965, jolloin havaittujen koiraiden lukumäärä nousi edellisen kesän 23:sta 51:een. Tietäen Laaksosen havainnoinnin tarkkuuden myös 1960-luvun alussa voi yleistyminen pitää todellisena eikä pelkästään ahkerammasta retkeilystä johtuvana. Tutkimusaikana pyrittiin tarkastamaan vuosittain koko maakunnan alueella paikat, joissa lajia saattoi olettaa löytyvän. Lajille optimaalisilta vaikuttavat biotoopit saattoi etukäteen suhteellisen helposti todeta myös kartalta. Tarkistamalla nämä paikat vuosittain kultasirkun ilmestyminen paikkakunnalle ja kolonoiden kasvu on voitu monissa tapauksissa tarkasti selvittää. Esim. Värtsilän Sääperinjärvelle sekä Joensuun Penttilään sekä Höytiäisen kanavan suistoon kultasirkut ilmestyivät ensi kerran 1964. Viime mainitusta paikasta on kirjallisuudessa LIIMATAN ym. (1967) tiedonanto.

Vuosina 1967—69 ei havainnoinnin tarkkuus ole ollut yhtä hyvä kuin aikaisemmin. Useilta paikoilta saadut parien tai laulavien koiraiden lukumäärät perustuvat usein vain yhteen ainoaan paikalla käyntiin, jolloin osa linnuista saattaa jäädä havaitsematta. Värtsilän Sääperinjärven yhdyskunta on säilynyt suunnilleen samansuuruisena, sillä 1968 siellä tavattiin tarkan etsimisen tuloksena 4 paria ja 1969 6 laulavaa koirasta. Joensuussa Penttilän sahan ja Kukkosensaaren välisellä luhtakannaksella tavattiin vuosina 1968—69 3 laulavaa koirasta. Samoina vuosina asusti myös Höytiäisen kanavan suistossa 1 kultasirkkupari. Liperin Mattisenlahden kolonia oli supistunut 1969 4 laulavaan koiraaseen. Kiteenjärven luoteispäässä Taipaleessa pesi

1967 2 paria, joista toisen pesä löydettiin. Tohmajärven Kirkkoniemen pensaikkoalueella laului 1 koiras kesällä 1968. Lieksan Vehkalamilla on ollut vuosittain 1—2 laulavaa koirasta ja Pie-lisjärven Timitrassa 2—3 laulavaa koirasta. Näinä vuosina kultasirkku on löydetty vain kahdelta täysin uudelta löytöpaikalta. Värtsilän kirkon lähettyviltä löytyi laulava koiras 5.7.1969, ja Kiihtelysvaaran Heinävaaran Jukajärveltä tavattiin 26.7.1969 lentopoikue.

Muutto

Kultasirkku on tunnetusti myöhäinen muuttaja, jonka saapuminen keväällä pesimispaikoille Pohjois-Karjalassa tapahtuu normaalisti vasta kesäkuun 5. pv:n jälkeen. Viimeiset yksilöt tulevat vasta kesäkuun 10. pv:n jälkeen. Kolmelta paikkakunnalta laadittu tilasto ensimmäisistä tavatuista yksilöistä on seuraava:

	Liperi	Joensuu	Lieksa
1942	14.6	—	—
1943	9.6	—	—
1944	11.6	—	—
1947	9.6	—	—
1959	—	—	5.6
1961	5.6	—	—
1962	10.6	—	—
1965	7.6	—	9.6
1966	6.6	8.6	11.6
1967	—	1.6	26.5
1968	31.5	—	3.6
1969	8.6	7.6	9.6

Biotooppi ja koloniat

Kultasirkun optimibiotooppina voidaan pitää täällä, samoinkuin Pohjanlahden rannikolla, saarekkeisesti pensaikkoisia luhtaniittyjä järvien, jokien ja purojen lähettyvillä. Lähes kaikki taulukossa mainitut löytöpaikat edustavat tätä tyyppiä. Kultasirkkujen on todettu karttavan suuria, yhtenäisiä pensastoalueita ja asetuvan tällaisissa tapauksissa mieluiten reuna-alueille, jossa on enemmän aukko-paikkoja. Näin on asian laita esim. Liperin Kokonlammella ja Lieksan Vehka-

lammilla. Pielisjärven Kinahmossa kesälä 1961 nähty nuori koiras ja naaras asustivat suurehkon kuivanpuoleisen niityaukean keskiosissa, jossa oli vain veraten vaatimattomia ojanvarsipajukkoja. Koiras lauloi täällä istuen useimmiten ohdakkeen tai angervon latvassa. Pesiminen paikalla ei varmistunut, eikä tällä niityllä lajia ole myöhemmin tavattu.

Lajin taipumus koloniapesimiseen on selvästi havaittavissa. Parhaimpiin kultasirkkupaikkoihin kuuluu edelleenkin Liperin Mattisenlahti, jossa on useana vuonna tavattu yli 10 laulavaa koirasta. Uudeksi suurkoloniaksi on muodostunut Joensuussa Penttilän sahan — Kukkosensaaren väliselle n. 10 ha:n pensasto-alueelle asettunut, parhaimpina vuosina jopa 13 laulavaa koirasta tai paria käsittävä kultasirkkupopulaatio. Värtsilän Sääperinjärvellä on myös nykyisin joka kesä ollut pienehkö kolonia.

Laulurytmiikka

Kultasirkusta on jo aikaisemmin todettu, että laji laulaa sekä päivällä että yöllä (HILDÉN & LINKOLA 1962). Emme ole suorittaneet perusteellista laulurytmiikan havainnointia, mutta lauluhavaintoja on kertynyt kaikilta vuorokauden ajoilta. Nuoret yksinäiset koirat laulavat ahkerammin kuin pariutuneet. Liperin Mattisenlahdessa todennäköisesti parittoman koiraan laulu kantautui kesinä 1941—43 Karttusen kotipihalle n. 500 m:n päähän laulupaikasta jokseenkin läpi koko päivän. Laaksosen retket tapahtuivat säännöllisesti yöretkinä, ja hänen muistiinpanoissaan on sen takia havaintoja laulavista koiraista etupäässä klo 23—08 väliltä. Vuorokauden vaihteen molemmin puolin kultasirkku laulaa joka tapauksessa säännöllisesti ja ahkerasti.

Hautomisaikaan koiras usein vaikenee pitkiksi ajoiksi. Niinpä Liperin Kokonlammen pohjoispään viidestä parista yksi olisi saattanut jäädä kokoaan havaitsematta kesällä 1966, ellei Karttunen olisi

sattunut karkoittamaan hautovaa naaras-ta pois pesästä, jolloin vasta koiras intoutui laulamaan. Myöhäisimmät muistimerkit havainnot kultasirkun laulusta heinäkuussa Liperin Mattisenlahdella ovat 18.7.1943, 16.7.1944 ja 18.7.1952.

Pesiminen

Pesimiseen ei tämän tutkimuksen yhteydessä ole kiinnitetty erikoista huomiota. Suurissa kolonioissa ilmeisesti enin osa koiraista on pariutuneita. Useiden havaintojen mukaan näyttää yksinäisenä paikalla laulava koiras jäävän usein ilman paria. Väritys paljastaa sen tavallisesti nuoreksi koiraksi, jolla kaulan ja rinnan keltainen väritys ei ole niin voimakas kuin vanhoilla koirilla. Tällainen nuori koiras viiyy paikalla vain vähän aikaa, eikä sitä useinkaan tavata kuin yhtenä kesänä.

Pesälöytöjä on lajista Joensuusta, Liperistä, Kiteeltä, Kiihtelysvaaralta, Värtsilästä, Lieksasta ja Pielisjärveltä. Niitä on tiedossamme kaikkiaan 14, sekä lisäksi 3 havaintoa lentokykyisistä poikueista. Valitettavasti yhtään pesälöytöä ei ole tehty munimsvaiheen aikana vaan vasta haudonnan loppupuolella tai pesäpoikasvaiheessa. Aikaisin pesälöytö on Liperin Mattisenlahdelta 22.6.1965, jolloin pesässä oli 4 munaa. Poikaset tästä pesästä kuoriutuivat 2.7. Lopullisen munamäärän suhteen pesät jakautuvat seuraavasti:

Munia	Pesä
4	1
5	10
6	1

Kaksi myöhäisessä pesäpoikasvaiheessa löydettyä pesää ei ole mukana oheisessa taulukossa. Kuudesta pesästä on poikasten kuoriutumisaika riittävän tarkasti selvitetty, ja kuoriutuminen sattuu välille 28.6.—2.7. Poikaset jättävät pesänsä keskimäärin 10—15.7. Pesä on erit-

täin hyvin kätketty kasvustoon, tavallisesti pienen pensaan juurelle. Ainakin 45 poikasta on rengastettu vuosina 1959—69, mutta löytöjä ei ole.

Summary: On the occurrence of the Yellow-breasted Bunting in Northern Karelia.

This paper deals with the distribution and occurrence of the Yellow-breasted Bunting in the province of Northern Karelia. The province is ca. 21 400 km² in area. Before 1960 the species had been recorded from only five localities in the area. An extensive study of the occurrence of the species was made in the years 1960—1966, when all its optimum habitats in the province were, as far as possible, visited annually in search of the species. Table 1 shows the localities where the species was found as well as the number of pairs or singing males recorded each year. The figures show that a definite expansion of the Yellow-breasted Bunting into Northern Karelia took place during this period. A very marked increase in the population can be seen in 1965.

The species has now established itself as a regular breeder in the province and has evidently occupied most of its optimum habitats. These consist of fairly large marshy meadows with scattered willow thickets near water.

Since 1956, 14 nests have been found in the area, besides which 3 broods of fledglings have been recorded. The clutch-size was four in 1 nest, five in 10 nests, and six in 1 nest. In six cases observed, the young hatched between June 28 and July 2.

Night song is very common. The species normally returns to Northern Karelia from its winter range at the beginning of June but, exceptionally, in the last days of May.

Kirjallisuutta

- ANTIKAINEN, E. O. 1965a. Itäisten ja kaakkoisten lintulajien leviämisdynamiikasta Pohjois-Savossa. Kuopion Luonnon Ystävään Yhd. Julk. Sarja B, 3, 7:50—53.
— 1965b. Kultasirkku leviämässä maahamme. Suomen Luonto 24:92—94.
- FRITZÉN, N. & R. TENOVUO 1957. Lintuhavaintoja Pohjois-Karjalasta. Luonnon Tutkija 61:143—147.
- HELO, P. 1967. Havaintoja eräiden lintulajien pesimäbiologiasta. Ornis Fenn. 44:110.
- KARTTUNEN, L. & A. LAAKSONEN 1947. Lintutietoja Liperistä. Luonnon Tutkija 51: 23—24.
- HILDÉN, O. & P. LINKOLA 1962. Suuri lintukirja (2. painos). — Helsinki.
- KIVIRIKKO, K. E. 1948. Suomen linnut. 2. painos. — Porvoo—Helsinki.
- LAPPI, E. 1960. Kultasirkun (*Emberiza aureola*) esiintymisestä Lieksassa. Ornis Fenn. 37:99.
- LIIMATTA, P., M. KAPANEN, J. HYTTINEN & J. TENHUNEN 1967. Lintuhavaintoja Höytiäisen kanavalta. 44:29.
- MERIKALLIO, E. 1958. Finnish Birds. Their distribution and numbers. Fauna Fenn. 5: 1—181.
- PYNNÖNEN, A. 1943. Havaintoja Joensuun seudun linnustosta. Kuopion Luonnonystävään Yhd. Julk. Sarja B, 2:1—76.
- TIUSSA, J. 1967. Kultasirkku (*Emberiza aureola*) Parikkalan Siikalahdella. Ornis Fenn. 44:85.

Tekijän osoite: Lieksa 2.